

Földrajzi oktatás.

Magyarország ismertetése. *)

1.) *Bevezetés.* Magyarország Európának igazán a központjában fekszik földrajzi elhelyezkedésére nézve, azon a helyen, ahol Európa három nagy népcsaládjára: a román, szláv és germán egymással érintkezik, ahol a három nagy európai éghajlatvidék: nyugat-, kelet- és déleurópai összeszőgell. A távoli Turánból jött hunok, majd utánuk a magyarok itt szemeltek ki maguknak új hazát, amelyben az ott lakott népeket legyőzve csakhamar virágzó államot teremtettek, mely ezeréves fennállását a múlt század végén ünnepelte. Egyike Európa legrégebbi alkotmányos és keresztény államainak, a kereszténységet ittletének I. százada végén már fölvette, a művelt nyugati államok műveltségét hamar elsajátította s nemzetünk kereszténysége, műveltsége s bátor harci serege mindig fontos tényező volt Európa történelmében.

2.) *Az ország felszíne.* Az ország ezeréves fennállásának, gazdasági erejének forrása, földrajzi helyzete. A Kárpátok, a Horvát-Szlavonországi hegyvidék és az Alpok hegységei közt elterülő nagy síkság, hajdan egy tenger medencéje, az ország magva, mert az ország legnagyobb gazdasági életerejének, az őstermelésnek a színhelye. Az Alföld nagy kiterjedésű síkságát a Duna, Tisza és az ezekhez tartozó mellékfolyók, valamint a szél munkája változtatossá tette. Legalacsonyabban fekvő részei a folyók mentén elterülő, néhol messze kiterjedő ártéri síkságok, amelyek nagy része védve van már az árvíz ellen s rajtuk virágzó gabonatermelést találunk. Ezekből kiemelkednek egyes részek, amelyeket a folyók pusztító munkája, lehordása megkímélt, ilyen a Nyírség platója, a Duna-Tisza közti hátság, Titeli plató, továbbá azok a helyek, ahol a hegyek közül kijövő folyók a síkságra érésük környékén lerakták hordalékukat és így a térszint feltöltötték, mint a Temes Temesvár, a Maros Arad, a Körösök Békéscsaba-Nagyvárad környékén. A folyók árteréről a szél kifujja a homokot s buckák alakjában vándoroltatja a Duna-Tisza közti hátságon, a Nyírségen s a Deliblati homokpusztán, míg vándorlását fák, szőlők, gyümölcsösök ültetésével meg nem kötik s azontúl az ilyen vidék is virágzó gazdálkodás színtere lesz.

Az Alföld síkságához hasonló, de kisebb kiterjedésű a Kis-Alföld a Dunának Pozsony utáni folyása mindkét oldalán. Ez kisebb lévén, részletei is finomabbak, változatosabbak, mint az Alföldéi, külső vonásai, tájképei is mások. Déli részében a szél munkája alakította erősen fölületét s belőle egész dombsorokat vágott ki. Egyes helyeken a szél elfúvása elől megvédte a földet valami keményebb, rajta fekvő réteg s ezek a helyek a többi, széltől kibarázdált helyekből kiemelkednek, mint pl. Pannonhalma Sokoróalja, amelyeket kemény homokkő védett meg, más helyeken pedig bazaltkő volt a védőréteg s ezek emelkednek ki a déli részén a legjobban, ilyen a Somlyó, Ság, Badacsony, Haláp stb. hegy. A Kis-Alföldre kiérő

*) L. Föld és Ember 1921. 2. sz. 175. l.

folyók is törmeléküket lerakva magasabb fölhalmozódásokat hoznak létre, így a Rába törmelékéből épült fel a Kemenesalja nevű rész, a Duna törmelékhalma a folyó három ágra oszolva fut le közébezárva a Csallóközt és Szigetközt, északi részén pedig a Vág folyó törmeléke borítja a Kis-Alföldet. Emiatt a Kis-Alföldnek nincsenek nagykiterjedésű, egészen sík vidékei, sok a folyó és folyóág rajta, partjaikat fűzések, kicsiny ligetek kísérik, földje jobban terem, mint az Alföldé, mert éghajlata nedvesebb, az üde növényzet, hullámos felszín jellemzik leginkább tájait. A Rába és Duna törmelékhalma egy darabját elzárja s azért erről a helyről a víz nem tud jól lefolyni, itt keletkezett a Fertő-tó s a Hanság mocsara.

A két Alföldet egymástól a Zala folyótól a Duna váci kanyarulatáig terjedő *Magyar Középhegység* választja el, ennek balatonparti részét *Bakony-nak*, középső részét *Vértesnek*, északi részét pedig *Budai-hegységnek* nevezik. Erdőkkel borított, közepes magasságú hegység, amelynek déli része hirtelen az Alföld itteni darabjának színe alá süllyed le s az így keletkezett teknőszerű mélyedésben gyűlt meg a Zala folyó vize s keletkezett belőle a Balaton tó, amelyből a vizet a Sió viszi le a Dunába.

A Nagy-Alföldnek a színéből emelkedik ki két hegység a környező hegyvidékektől egészen elszigetelten: a *Mecsek*, Pécs-től északra a Dráva és Duna szögében és a *Fruska gora*, mely a Dunát déli folyásirányának keletivé változtatására kényszeríti. Mindkét hegység magasabb részeit erdők, lábait szőlők borítják.

Még egy oly része van az országnak, amelyet szintén tenger borított, ez Erdély. Az a tenger, amely Erdély helyén volt, eredetileg sem volt annyira mély, mint az Alföldet borító, ezért az erdélyi folyók völgyei ma is jóval magasabbak, mint az Alföld szintje, pedig a sok folyó az eredeti felszint mélyen bevágta s így Erdély középső részét nem síkság foglalja el, hanem határozott dombvidék. A dombok talaja sós, agyagos, az éghajlat száraz, ezért a földművelés nehézségekbe ütközik, gyenge termést ad, a legelők is silányak, csak az egyes folyóvölgyek nyújtanak jobb talajt a termeléshez. Erdélynek ez a középső része, a *Mezőség*, gazdaságilag nehéz helyzetben van. A keleti határon a Kárpátok láncai közé ékelve jól termő kisebb síkságokat találunk: a *Csiki-, Gyergyói- és Háromszéki-síkságok* ezek.

Erdélyt az Alföldtől a *Keletmagyarországi-hegység* választja el. Ez a hegység a Maros középső folyásától a Szamosig tart s a közből fekvő. Sebes-Kőrös déli és északi részre osztja. Déli részében van az aranybányákban gazdag *Erdélyi Érchegység*, amelynek egyik részében fekszik az országszerte ismert *Tordai hasadék*, azután itt van még a *Gyalui havasok* és *Bihar hegység*, amelynek széles, erdőkkel és havasi legelőkkel borított hegyhátai közt mély folyóvölgyek vágódnak be. Az északi rész jóval alacsonyabb, itt találjuk a *Réz-, Meszes- és Bükkhegységet*. A Keletmagyarországi hegységen át régebben, a középkorban a *Királyhágón* keresztül lehetett jutni Erdélybe, ma a vonat a Sebes-Kőrös völgyében halad végig s megy le a Szamos vízmellékre Kolozsvárra.

A Kis-Alföld, Nagy-Alföld és Erdély síkságait és dombvidékeit hatalmas félkörben zárja el idegen országoktól a *Kárpátok* íve. Legszélesebb ez a hegység az *Északnyugati Kárpátokban*, ahol hazánk legmagasabb hegy-sége: a *Magas-Tátra* emelkedik ki a lábainál elterülő *poprádi és szépest*

síkságból hófödte csúcsaival a felhők közé. Alacsonyabb részeit túlelvél erdőrengetegek borítják, magasabb csúcsai kopár sziklakkal fődvék, szakadékaiban még nyáron át is megmarad a hó, de az év nagy részében hó borítja a hegységet s az egyes csúcsok közti magas völgyekben, erdőkkel koszorúzva, elvarázsló szép fekvésű tengerszemeket találunk, amilyen a *Csorba-* és a *Poprádi-tó* stb. A tengerszemek vizét bugdácsolva siető patakok viszik le a Vág és a Dunajec folyók felé, sok helyütt nagy vízesésekkel. A Magas-Tátrától délre terül el az Alacsony-Tátra, amely jóval alacsonyabb; ennek lejtőiről fakadnak a *Garam*, *Fekete-Vág*, *Hernád*, *Gölnic* és *Sajó* folyók. A hegység keleti végében van Európa legnagyobb jégbarlangja, a *dobsinai jégbarlang*. A Vág folyó, vizeit az Alacsony- és Magas-Tátrából összeszedve, a *Liptói-havasok*, *Nagy- és Kis-Tátra* közt és részben azokon keresztül folyik, majd délnyugat felé kanyarodva a *Magyar-morva* határhegységet a *Kis-Fátrától* elválasztó völgyön át folyik. A völgyét szegélyező hegységek kiugró mészkőszirtjein a középkori lovagvárak festői romjait pillantjuk meg. Ilyenek a Vág völgyében a *Trencsényi*, a *Szalkai*, az *Oroszlánkő*, *Likavkai* várak romjai, az *Árva* völgyében *Árva vára* és a költeményekben megénekelt *Murány vára* az Alacsony-Tátrától délkeletre. Az erdőkkel borított hegységek mélyükben is sok kincset rejtene, a *Szepes-Gömöri Érchegeység* sok vasércet, a *Magyar Érchegeység* vulkáni eredetű hegyeiben *Selmec környékén* ezüstöt találnak, a *Mátra* hegység északi oldalán terül el a nagy salgótarjáni szénvidék, a vulkáni eredetű *Tokaj-Eperjesi-hegység* déli részében a világhírű *tokaji bort* termelik, északi részén pedig az egész Földön csak nálunk található nemes opált bányásszák.

Az Északkeleti Kárpátok sávja az ország északkeleti határán jóval keskenyebb és alacsonyabb, mint az Északnyugati Kárpátoké. Régi elnevezéssel *Erdős Kárpátoknak* is mondják őserdőiről elnevezve. Erdőit mindenütt kihasználják, de legjobban a *Tisza* forrásvidékén, ahonnan leúsztatják s tutajokká összetákolva az Alföldre szállítják a fát *Szolnok* és *Szeged* piacára. A hegység belső oldalán húzódik végig a *Vihorlát-Gutin* hegység, amely ugyan szintén erdőkkel borított, de a hegy lábakon a vulkáni eredetű kőzetekből képződött pompás termőföldben nagy szőlő-ültetvények vannak.

A Keleti Kárpátok a *Rodnai hágótól Brassóig* terjednek. Erdőségeik talán még hatalmasabbak, mint az Északkeleti Kárpátokéi. Külső lejtőin, már *Románia* területén az egyes folyóvölgyekben csángó magyar régi telepese községeket találunk, amelyek lakossága ma is magyar nyelven beszél. Szárhegy közelében márványt bányásznak a hegységekben. Legvadregényesebb részei északon a *Kelemen- és Görgényi-havasokban* vannak, déli részén, *Brassó körül*, egyes csúcsai már a *Magas-Tátrával* vetekedő magasságokba emelkednek. Ennek a kárpáti résznek is van egy vulkáni eredetű hegysora, amelyet általánosságban *Hargita-hegységnek* szoktak nevezni. Ennek vulkánjai ugyan már régóta egyáltalában nem törnek ki, de még nem aludtak ki teljesen, amit az a körülmény mutat, hogy egyes helyeken kénes, szén-savas gázok törnek elő belőle (*Torjai bűdös barlang*), más helyeken pedig meleg vagy hideg ásványvízforrások bugyognak ki a hegyekből (székely borvizek) s ezek környékén látogatott fürdőhelyek keletkeztek (*Tusnád*,

Málnás, Borszék stb.). Az egyik kialudt vulkán kráterében, gyönyörű fenyvesekkel körülvéve fekszik az országszerte híres Szent Anna tó. A Keleti Kárpátokban ered a Maros és az Olt folyó.

A Déli Kárpátok Brassótól az Aldunáig terjedő szakaszát az Olt átvágása a Vöröstoronyi-szorosnál kettéválasztja. A szorostól keletre a Fogarasi havasok egységes gerince húzódik végig, valóságos tátrai képet nyújt a fogarasi síkság felől nézve, magasságra hazánk második hegysége. A Vöröstoronyi-szorostól nyugatra a Szebeni-havasok, Pareng, Retyezát Kudzsiri-havasok láncai következnek. Hatalmas kiterjedésű hegycsoportok valóságos őserdőkkel; egyetlen kisebb medence sülyedt itt be a hegyek közé, a szénbányáiról nevezetes Petrozsény környékén a Zsil völgyében. E hegycsoportokat a Cserna és Temes folyók völgyei vágják el a Szemenik hegységtől s a Krassószörényi Érchegységtől. E hegycsoport legdélibb részén, ahol főleg mészkőből áll, találjuk az Alduna tájképi szépségeiről híres szakaszát, amely barlangi úton képződött, boltozata beszakadt s ma szűk, meredekfalú hegyszakadékon folyik keresztül a Duna ezen a részen, amelyet Kis- és Nagy-Kazán-szorosnak neveznek.

A Horvát-Szlavonország területén levő hegyvidék a Kárpátokkal nincs összefüggésben; régi hegység, amely a Balkán hegységeihez kapcsolódik. Nem emelkedik nagy magasságra, lankás hegyhátaít nagy tölgyerdőségek borítják, legszebb részét a Szlyeme hegységben, Zágráb környékén vannak.

A tengerpart vidékét a Karszt hegység ágai zárják el az ország belsejétől. A Karszt tisztán mészkőhegység s mint ilyenben az esővíz nagy mélyedéseken (dolina) át tűnik el, azután barlangok rendszerén át folyik a hegyek mélyében, néhol napvilágra kerül — ahol a barlang föl van szakadva, — majd ismét eltűnik s csak a tengerparton bukkan ismét elő rendkívül bővíző források alakjában, melyek rövid futással a tengerbe ömlenek. Éppen ezért e területen szabályos, rendes völgyek nincsenek, csak nagyobb, besűlyedt ú. n. poljék, amelyek közepén egy-egy patak tűnik el a föld mélyében. A poljékban van kevés művelhető föld, legelő, ezért ezek a különben nagyrészt terméketlen s lakatlan Karsztvidék elég sűrű népességgű részei.

A Dunántúlon a nyugati határszél közelében levő hegységek az Alpok végső nyúlványai, völgyekben a szorgalmas lakosság gyümölcstermeléssel foglalkozik, Sopron mellett Brennbegnél pedig szén bányásznak a hegységből.

A Kis Alföld, Alföld s Erdély síkságait és alacsony halomvidékeit körülzáró hegységek nemcsak földrajzi egységgé kerekítik az országot, hanem gazdaságilag is egymásra utalják annak részeit. Az Alföld, Erdély, Kis-Alföld gabonáját, szőlőjét, gyümölcsét a Felvidék fával, bányatermékekkel cseréli ki, a bányatermékeket a hegyvidékek szénével Budapest s a nagyobb vidéki ipartelepek dolgozzák föl kész iparcikkékké s a gazdasági egymásra utaltság gazdasági egységet hoz létre, ami a földrajzi egységgel párosulva természetes erőt ad az országnak s ez a magyarázata annak, hogy ezer év óta él határai közt a magyar s ez fog segíteni bennünket régi határaink visszaszerzésében.

3.) Az ország vízrajza. Hazánk területe vízrajzilag is egységes, mert csaknem valamennyi folyója a Dunába ömlik (a Poprád és a Dunajec,

valamint néhány kisebb tengerparti folyó kivételével) és pedig az Olt kivételével az ország határain belül. Az egyes folyók a felszínrel kapcsolatban nagyjában említést nyertek, itt azoknak kereskedelmi jelentőségére s hajózására kell kitérni. A Duna Európa benépesülése óta mindig fontos kereskedelmi út volt, mert Középeurópa leghatalmasabb víziútja, amely az Északi-tengerbe ömlő Elbával és Rajnával jó összeköttetésben áll s így az egész európai kontinenst átszelő nagy kereskedelmi vonal igen jelentős darabja. Természetes, hogy régebben, amikor a Duna sem volt szabályozva a hajózás sem volt elég fejlett, lovakkal vontatták a hajókat, a kereskedelem inkább a partján létesült útakon bonyolódott le. A gőzhajózás feltalálása s a szabályozó munkák elvégeztése a Duna fontosságát megsokszorozta, mert a vízi szállítás különösen nagytömegű cikkekre, igen olcsó, egyetlen uszályhajó annyi terhet visz mint egy egész tehervonat s egyetlen gőzös 3—5 ilyen uszályt is vontat! A Dunát a Rajnával csatorna által összeköttették s a hajózásban az egyes államok, amelyek a Duna átfolyik, valósággal versengenek egymással. Legnagyobb hátránya a Dunának kereskedelmi szempontból az, hogy nem nyugat felé folyik, amerre a kereskedelem főként irányul s hogy a Fekete-tengerbe ömlik, amely elzárt beltenger, nincs rajta világforgalom s ez a körülmény használhatóságát lényegesen csökkenti. A magyar kormányzás áldozatkészsége évtizedek munkája és sok millió korona költség árán a Duna magyarországi szakasza az év nagy részében — a téli jég és nyárvégi igen alacsony vízállás idejét kivéve — hajózható. A Duna Pozsony alatti részét, az ú. n. Öreg-Duna ágát hosszas szabályozással hajózhatóvá tették, még nagyobbak voltak a nehézségek az Alduna szakaszon, ahol számos sziklát, zuhatagot kellett kirobbantani a hajózhatóvá tételre. Budapest mellett hajógyárak, téli kikötők vannak s itt mindkét partot a rakodások számára kiépítették, most dolgoznak Csepel mellett külön kereskedelmi kikötő létesítésén s Budapest így ezután még inkább a dunai kereskedelem központja lesz.

A Tisza folyó hajózása is csak hosszas munka árán volt megvalósítható. Gátakkal meg kellett szüntetni a Tisza nagy árvizeit, ezáltal sok ezer hold lett művelhetővé, azután átvágták nagy kanyarulatait, helyenkint mélyítették is és így ma Szolnoktól kezdve egész torkolatáig hajózható. A Duna-Tisza közének nincs hajózható folyója, ezért Bácskában a Ferenc csatornával kötötték össze a két folyót, készen állanak a tervek a Duna-Tisza csatornára is, amely Budapest alatt indulna ki s Szolnok vagy Csongrád táján érne el a Tiszát, aminek a forgalomra igen nagy jelentősége volna.

A Száva és Dráva hajózása az előbb említettek mellett jóval kisebb jelentőségű. Fontos a tutajozás a Vág, Garam; Ipoly, Tisza, Maros folyókon.

4.) Éghajlat. Hazánk éghajlat tekintetében Európa nagy éghajlati vidékeinek érintkező helyén fekszik és hol az egyik, hol a másik fajta éghajlat uralkodik rajta erősebben, ezért éghajlatunk nem olyan szabályos, évről-évre egyforma, mint pl. a nyugati államoké, hanem szeszélyes, kiszámíthatatlan, ami termelésünket nagyon ingadozó eredményűvé teszi. Sok esőjű évben gyönyörű a termés, más években pedig kisül a vetés is. Legtöbb esőt kapnak a hegységek nyugati lejtői, mert általában a nyugati irányból jönnek az esőt hozó felhők az Atlanti-óceán felől, elég szabályos az esőzése a Dunán-

túlnek kevesebb és nagyon ingadozó az Alföld esője, legszárazabb Erdély belseje. A nyár melege s a tél hidege közt ugyan nagy hőkülönbség van, de a nyári meleg éghajlat teszi lehetővé a gabonaneműek, szőlő, kukorica, dinnye, barack stb. termelését, amelyeknek ez a meleg okvetlenül kell a jó éréshez, a tél hidege viszont nem oly nagy, hogy az őszi vetések kipusztuljanak, hacsak nem nagyon száraz a tél. A termésre általában fontos az őszi, október-novemberi esőzések mennyisége, ettől függ az őszi szántás és vetés sorsa, azután a májusban néha előforduló fagyok, amelyek oka az, hogy májusban a leghidegebbek a felső légrétegek s száraz derült éjszakán az alsó légrétegek és a föld felszíne is annyira lehülhet, hogy minden elfagy, azután nagyfontosságú még a *Medárdus nap* (június 8) táján megkezdődő esőzések fejlődése, mert a gabonaneműek szeme ekkor fejlődik és sok nedvességet kíván. Júliusban a *kánikula* idején derült, esőtlen, forró napok vannak, amelyek az aratás, cséplés, betakarítás munkájára kedvezőek, ilyenkor szoktak fellépni hirtelen zivatarok a nagy nyári levegő-felmelegedés következtében, néha jégesővel, ami a vetésben, gyümölcsben nagy kárt tehet. Éghajlatunk jellemzője még a szeptember végi, október elejei derült, enyhén meleg, napsugaras időjárás, az u. n. „*vénasszonyok nyara*.”

5.) *Talaj*. Az ország talajfajtái általában a következők: 1) *Humuszos fekete föld*. Különösen Délbácska és Bánát vidékére jellemző, rendkívüli termőképességű főként gabonaneműekre. A folyók sok növényi anyagot tartalmazó iszaplerakodásaiból képződött. 2) *Homokos*. A Duna-Tisza közti hátságon s a Nyírségen igen elterjedt, néhol még vándorol, buckákban fujja a szél, de sok helyütt már meg van kötve. Gabonameműek termelésére nem nagyon alkalmas, mert a nyári melegben nagyon kiszárad a felső rétege, szőlő, gyümölcs, burgonya termelésre igen jól felhasználható. 3) *Szikes*. A Tisza mentén s általában régi árterületeken lép föl. E helyeken a talaj sok szikszót tartalmaz, amely száraz időben felületén kivirágzik, ekkor a föld egészen megkeményedik a benne képződő ú. n. vízüvegtil s nemcsak, hogy termelésre nem alkalmas, de még a benne nőtt fű is kisül belőle s így legeltetésre is alig használható, az ilyen rétek neve „kopálós”. Nedves időben a vízüveg az esővíztől felpuhul, de a vizet nem engedi jól beszívárogni, tócsákban, tavakban gyűl meg a felületen a víz, nád s kaka nő rajta. Termelésre tehát nem alkalmas. 4) *Lössös*. A lösz levegőből évszázadok alatt lehullott porból képződött sárgaszínű földréteg, igen jó buza terem benne. A Dunántúl, Kisalföld, Titeli plató s az Alföld több helyét borítja. Általában a termelésre igen alkalmas talajfajta. 5) *Agyagos*. Bizonyos növényfajták termelésére alkalmas, a vizet nem bocsátja át, azt magában tartja s akkor gyűrhető, ragadós lesz, ezért házfalakat vernek belőle (vályog) továbbá téglát is égetnek igen sok helyütt belőle az Alföldön, ahol fát vagy természetes követ nem találnak. Agyagos, esetleg sós agyagos Erdély közepének, a Mezőségnek talaja. A hegyvidékek vulkános hegyei pompás termőtalajt adnak, amelyben tűzes borok teremnek, más helyeken pedig a gránit, pala stb. kőzetek málladéka borítja a hegyeket s az erdők fáinak gyökere védi a talajt az eső és szél lehordása ellen. Ahol az erdőt teljesen kiirtják, ott a termőföldet az eső és szél leviszi s lassan kopárrá válik a vidék, csupasz sziklák merednek ki belőle, mint pl: a Karszt hegységben, amelynek mészkő Föld és Ember II.

anyaga úgylis nehezen mállik, erdőit a középkorban kivágták s ma annyira kopár, hogy mesterséges beerdősítése is igen nehéz.

6.) *Termelés.* Hazánk vadon növő növényei közül a *gyógynövények* kiválogatása, gyűjtése és szárítása csak most kezd elterjedni, pedig jó haszonnal jár. *Erdőink* faanyagának kihasználását az erdőörvény szabályozza s védi az oktalan írtásoktól. Magas hegyvidéki *tülevelű erdőségeink* épületefát, papírosgyártáshoz nyersanyagot, deszkát stb. szolgáltatnak, a közép hegyvidékek *tölgy-, cser-, bükkerdőségei* tűzifát adnak, sok helyütt a makkot sertések hizlalására is használják (Bakony), a *horvátországi tölgyerdők* ritka szép egyenes fáit is irtják, bútorgyártáshoz, hordók készítéséhez használják. Az Alföld fában szegény; erdői az árterületek ármentesítése óta megfogytak, szánóföld lett belőlük. Az Alföld jellemző fája az egy évszázad előtt beépített *akácfa*, amely itt nagyon elterjedt, fája szerszámnyelek készítésére nagyon alkalmas, megköti a futóhomokot, kevés esővel is beéri s népünk annyira megszerette, hogy költészete is magába fogadta s ma nem lehet elképzelni alföldi falut akácfa nélkül. Vízpartokon *fűzések* találhatóak, gyakori még a *nyárfa, jegenye*.

Amióta a magyarok hazánk mai területén letelepedtek, a régi nomád állattenyésztést, vadászatot, halászatot felcserélték a *földműveléssel*, amelyre az ország talaja, éghajlata alkalmas és így ma, valamint valószínűleg még sokáig a földművelés az ország fő gazdasági foglalkozása. Legelterjedtebb a *buza* termelése. A magyar buza világhírű nagy sikértartalma miatt s a legfinomabb süteményeket mindenütt magyar búzából készítik. Nagy sikértartalma éghajlatunk következménye, a június végi időszak száraz volta okozza a buzaszemben a sikértartalom emelkedését, viszont nálunk kisebb, csak felényi a katasztrális holdankénti termés, mint a nyugati, bő esőzésű államokban. A buza után a *kukorica* termelése következik, sajnos ennek terméseredménye még ingadozóbb, mint a búzáé. Esős években igen nagy kivitelünk van belőle, száraz esztendőkből pedig behozatalra szorulunk. A kukorica az Alföldön állatok etetésére s ipari célokra (szeszgyártás) szolgál, Erdélyben ellenben a lakosság fő kenyérnövénye. A *rozs, árpa* és *zab* termelése már jóval kisebb az előbbinél. Rozsot az Alföldön is természetesen s búzával keverten kenyér készítésére használják, termelése fontos a Felföldön, ahol az éghajlat a buza termelésére hideg s helyette inkább rozsot, zabot természetesen, a Felföldön még zabkenyeret is szoktak készíteni. Az árpa az Alföld s a Felföld határán terem a legjobb minőségben, ezt sörgyártásra, a kevésbé jót szeszgyártásra, dara készítésére s állatok etetésére használják. A *burgonya* termelése az egész országban el van terjedve, de leginkább a Felföldön, a Nyírségen s Erdély Barcaság nevű részében. Fontos élelmiszer és ipari nyersanyag. A *takarmányrépa* termelése a tejgazdaság fejlődése folytán fellendült, a cukorgyártás fejlődésével lépést tart az egyre erősebb *cukorrépa* termelés. A *dohánytermelés* a monopólium behozatala óta lassú visszafejlődésben van, nálunk csak pipa- és közönséges cigarettadohány terem. A *lentermelés* a hűvös éghajlatot kedveli s ezért a Szepességekben terjedt el, kender a déli részekben, Bánátban, Bácskában termelnek. A konyhakerti *vetemények* termelése csak öntöző földműveléssel volna igazán jövedelmező, de így is sok dinnyét termel Heves vm., *agymát* Makó, *paprikát* Szeged, *salátdt, ugorkát* Nagykörös. Hüvelyes veteményeink közül *babot* még ki is

viszünk, gyümölcsféléiből is nagy a kivétel (barack Kecskemétről). Az állattenyésztés fejlődésével kapcsolatos a takarmánynövények fokozott termelése. Szőlőtermelésünket ugyan a filloxéra pusztításai megviselték, de azt a csapást kihevertük már, sok új homoki szőlő létesül a Duna-Tisza közzén, Boraink világhírűek: Tokaj, Világos, Ménes, Eger, Ruszt, Badacsony, Villány, stb.

Mezőgazdaságunk terén általában szép a haladás, ma már alig maradt föld ugarnak s a holdankinti termésértéme is megkétszereződött az utolsó negyven év alatt, de hogy természetes és mesterséges trágya, öntözés, vetőmagnemesítés, jobb megmunkálással még mennyire fokozható, mutatják a nyugateurópai államok, amelyek éghajlata ugyan esősebb, de talaja rosszabb s kétszer annyit termelnek ugyanakkora területen, mint mi!

7.) Az állattenyésztés a magyarság egyik ősi foglalkozása. Állatállományunk nagy része még az őshazából magunkkal hozott állatok leszármazottja újabban azonban erősen kezd elterjedni a nyugateurópai keveredés vagy tiszta nyugati fajta. Az őshazából hozott kicsiny termető ló, ezüstsürke, ívesen felfelé hajló, nagyszarvú szarvasmarha az őshaza száraz éghajlatának, rossz legelőihez, nyári nagy forróságához, tele nagy hidegéhez volt szokva s Magyarország területén ha nem is azonos, de sokban hasonló területre talált a szélsőséges, pusztai éghajlat alatt a nyáron kiszáradó legelőkön. Ezek a körülmények okozzák ősfajtáink becses tulajdonságait. A puszták metsző téli hidegéhez, fikkasztó nyarához egyaránt hozzá vannak szokva, a nagy megerőltetést játszva győzik, szívósak, kitartók, amellet kevés táplálékkal beérik, nem válogatósak s a hosszú évszázadok óta szabad ég alatt tenyésztett állatfajok, egészségesek, betegséggel szemben nagy ellenálló erejük van s az élősködőktől teljesen mentesek. A magyar ökör kevés táplálék mellett is kétszer annyi munkát bír végezni, mint a nyugatiak s 8—10 esztendei nehéz munkában való használat után is kihízítható s fogyasztásra alkalmas. Ez értékes tulajdonságai mindenütt keresetté teszik. Hasonló pusztai fajokat hozott be a magyarság őshazájából más állatokból is, juhot, sertést és háziszárnyast. Mivel ma az emberek a háziállatokat igen sok célra tenyésztik ki, a tenyésztés, főleg Nyugateurópában, ahol régóta nagy gondot fordítottak rája, bámulatosan ki tudta fejleszteni az állatok egyes tulajdonságait, pl. a lovak gyorsaságát, a tehén tejtermelését, a juh gyapja finomságát, a sertés hízekonyságát stb. és ezek a speciális fajok nagy hasznot hoznak tenyésztőknek, de mivel az ilyen gondos kitenyésztés csak istállózás és bő táplálkozás mellett lehetséges, az állatok táplálkozásban elkényesednek s a folytonos vagy részben (legalább éjszakára, télen éjjel nappal) istállói fűledt levegőben tartás a betegségekre igen hajlamosakká tették az állatokat. Ezért nálunk a tiszta nyugateurópai fajták (telivér lovak, svájci tehenek, yorkshirei sertések, merinói juhek stb.) tenyésztése csak nagy uradalmakban terjedt el, ahol azok természetét jól ismerik s tenyésztésük kényes igényeit jól ki tudják elégíteni, kis gazdák állatállományában aránylag kevés a nyugati fajta a magyar fajta mellett. Igen szerencsés a szívós, egészséges, kisigényű magyar fajállatok keresztezése a kitenyésztett, nagy hasznot hozó nyugati fajokkal, mert az így nyert állatok a két fajta jó tulajdonságait egyesítik magukban. A magyar állatfajok keresztezése a nyugati fajták meghonosítása, tenyésztése az 1780-as évek táján kezdődött. Merinói juhokat hozattak Spanyolországból, majd állami méntelepeket létesítettek angol s/ arabs telivérekkel.

Az 1840-es évek körül Szerbiából behozott zsírsertéseket József nádor kisenői birtokán kezdték először tenyészteni, jóval később megkezdődött a yorkshirei húsertések tenyésztése. Az ősi magyar tyúk és kakas helyett angol fajtákat hoztak be, amelyek egyes fajai nagyra nőnek s így több húst adnak, más fajai több tojást szolgáltatnak, ezek s a magyar fajta keresztezéséből származott háziszárnyasok ma már nagyon elterjedtek. A vízi szárnyasok, kacsza és liba tenyésztése is hasonlóképpen alakult a nagyra növő emdeni liba és erősen hízó pekingi kacsza tenyésztésének elterjedése következtében. A szarvasmarhák keresztezése a piros tarka és fekete tarka svájci fajtákkal már nagyon előrehaladt s a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az Alföld pusztai éghajlatát ezek a keresztezett fajok jól bírják, de takarmánynövények termelése szükséges számukra, viszont tejelőképességük jelentékenyen fokozódott. Hegyvidékeken a tiszta nyugati fajták tenyésztése is lehetséges, mert ezek Svájcban s az Osztrák Alpokban is hegyi legelőkhöz voltak szokva. Mária Terézia idejében kezdtek meghonosítani a selyemhernyótenyésztést, ami a fiatal gyermekek foglalkoztatásával jelentős mellékeresethez tudta juttatni a gazdákat.

Természetes, hogy az egész állatállomány fölrüssítése és keresztezése csakis állami támogatás, tervszerű vezetés mellett volt lehetséges, a községek kaptak tenyészállatokat az államtól olcsó és hosszú idei részletfizetésre. Hasonlóképpen az állam szabályozó működése kellett a vadállatok pusztításának megfékezésére, a vadászati törvény akadályozta meg a szarvas, őz, nyúl, fácán, fogoly, róka stb. okatlan kiirtását. Folyóink régi halbősége a szabályozások miatt erősen megcsökkent, a régi árterületen úsztak a halak s a kicsinyek is meg tudtak erősödni, az árterületek megszűnésével a halállomány lecsökkent, ezért kisebb medencékben tenyésztett kis halakat vagy ikrát engednek időnként a folyókba s a halászatra is külön törvényt hoztak. A ponty, süllő, harcsa, viza, kecsge, balatoni fogas stb. halászata a folyóparti lakosoknak jó keresetet és aránylag olcsó élelmiszert ad. Újabbban a nem jól termő helyeken halastavakat létesítenek (a Bakonyban Zircen, a Hortobágyon) s így teszik jól jövedelmezővé e területeket is.

Hazánk állattenyésztése kivitelre is juttat elegendő állatfajaink kiválóságát külföldre is keresetté teszi, vágómarhát Ausztriába s Németországba visznek, lovainkat egész Európa vásárolja, leölt háziszárnyasainkat Londonba is elviszik, amellet tojás, toli, viasz kivitelünk is sok pénzt hoz az országba, így állattenyésztésünk az ország egyik legfontosabb gazdasági ága.

8.) *Bányászatunk* az adott körülményekhez, amelyeken változtatni nem lehet, igazodik és sok értékes terméket ad. Az *aranyérc*bányászat az Erdélyi Érchegységben ősrégi, Verespatak, Abrudbánya körül már a rómaiak bányásztak, ma a legjobb termelésű a brádi. Aranyat bányásznak még Nagybánya körül is. A selmeci *ezüsbánya*k már nagyrészt kimerültek. *Vasérc*bányászatunk fejlett, a Szepes-Gömöri-Érchegység, Vajdahunyad vidéke és a Krassó-Szörényi bányák bő szolgáltatásúak, csak sajnos, sok ércet földolgozatlanul kivisznek az országból. Vasércföldolgozásunk hátránya az, hogy a szénbányák nem fekszenek elég közel a vasbányákhoz. *Rézérc*ünk ugyan van, de igen kevés, legnagyobbbrészt külföldi behozatalra vagyunk szorulva. Hasonló helyzetben vagyunk *ólom*, *nikkel*, *kobalt* ércekben is. Az összes ércbányákat elvette tőlünk a trianoni béke. Szénbányáink Tata, Salgótarján, Pécs vidékén

megmaradtak, de elvesztettük: a petrozsényi, stájerlakaninai kitűnő minőségű és igen sokat termelő szénbányákat sok más kisebbekkel együtt. Megmaradt szénbányáink szene gázgyártás, mozdonyfűtés céljaira nem jó, de nem is elég s ezért állandó külföldi szén behozatalára vagyunk kárhoztatva. Elvesztettük összes sóbányáinkat Máramarosban és Erdélyben (Marosújvár, Dés), az Erdélyben föltárt földgázforrásokat, amelyek a világ legkitűnőbb fűtőanyagát szolgáltatták, most folynak a fúrások az Alföld egyes részein, mert a jelek szerint itt is fognak földgázforrásokra bukkanni. A Tokaj-Eperjesi hegység északi részében levő *nemes-opál* bányák, a nyitrai megyei *petróleum*-kutak, a szilágymegyei *aszfalt* telepek mind elszakítottak tőlünk a trianoni béke következtében.

9.) Az *ipar* a nyerstermékek feldolgozása emberi használatra alkalmas cikkekké. Nyerstermékeket adhat a földművelés, állattenyésztés és bányászat, ahol ezek rendelkezésre állanak s hozzájuk tőke, megmunkáló emberi és olcsó gépi erő, fogyasztópiac jelen vannak vagy olcsó szállítási eszközökkel elérhetők, gyárak keletkeznek, amelyek számtalan embernek nyújtanak kenyérkeresetet és sokszorosan több ember megélhet kisebb területen ipari munkából mint földművelésből. Ezért a nagy ipari helyek nagy népsűrűséget idéznek elő és városok keletkezésére, fejlődésére alapot nyújtanak. Legnagyobb ipari gócpontunk Budapest, ahol a legkülönbözőbb gyáriparágák virágoznak föl. Az Alföldről víziúton vagy vasúton odaszállított gabonát a budapesti nagy gőzmalmok őrlik liszté s küldik tovább a nyugati piacokra, a Felföldről odaúsztatott fát földolgozzák deszkává, az odavitt nyersvasat és fémeket gépipara a legkülönbözőbb eszközökké és géppé alakítja, az állati bőrt cserzik és bőr árukká dolgozzák föl. Budapestnek minden irányban közvetlen és jó vasúti összeköttetése van, s a hajózható Duna olcsó vízi szállítást tesz lehetővé, így a kedvező forgalmú fekvése lehetővé teszi távoli helyek nyersanyagának odaszállítását s azután megfelelő piacra juttatását.

A vidékek városainak ipari fejlődését lokális földrajzi körülmények befolyásolják. Az Alföld csaknem minden városában van gőzmalom, vagy szélmalom (Kis Kúnság), a hegyvidékeken pedig minden bővízü patak nagy esésű helyén néhány vizimalom. A malomipar elterjedtsége könnyen érthető, nagy gabonatermésünk az oka. A faipar részben a nagy erdőségeken átfolyó patakok mentén fejlődött ki, részint pedig olyan városokban, amelyek tuta-
jozható folyók Alföldre kitérése helyén fekszenek (Komárom). A faiparnak csaknem minden fajtát üzték nálunk, most a trianoni béke folytán nyersanyag nélkül maradtunk, mert erdőségeinket elvették. Szesz-, sörgyár az Alföld több városában van, cukorgyár pedig a nagyobb cukorrépatermelő vidékeken, mindkét ipar kivitelre is képes. Vasipartelepeink nagy része elveszett (Resica, Anina, Vajdahunyad, Szomolnok, Mecenzéf, Pelsőc, stb.), ami megmaradt (Diósgyőr, Ózd, Budapest) az is tétlenségre van kárhoztatva, mert vasércünk nem maradt s szenünk is igen kevés. Üveggyártásunk fejletlen maradt, mert Csehországból a háború kitöréséig vámmentesen hozták be az olcsó cseh üveget, vegyészeti iparunk pedig a német vegyipar termékeivel nem bírta a versenyt, fonó-szövő iparunkra teljes súlyával ránehezedett az összes nyugati államok fejlett technikájú ipara, amellyel szemben hazai gyáraink mennyiségi és minőségi tekintetben el voltak maradva. Egyedül a Bácska és Bánát kendertermő vidékén volt nagy kenderárúgyártásunk,

amelyből még exportra is került, a szepességi lentermő vidék lenipara, a Felföld és Erdély posztóipara, Dunántúl selyemárú gyárai, a pamutfonógyarak szerteszórva az országban hazánk ilyen cikkbeli szükségletének egyötödét is alig tudták fedezni. Az állati termékek földolgozása az Alföld nagy állattenyésztésével kapcsolatosan az Alföldön fejlődött ki. A kőbányai és nagyföldi sertéshízalással a zsírolvasztás, a szarvasmarhatenyésztéssel kapcsolatban a bőrgyártás, húskonzerv, szalámi gyártás, szappan- és gyertyagyártás fejlődött ki az Alföld nagyobb városaiban (Debrecen, Szeged, Győr, Szabadka, Temesvár, Arad, Budapest stb.).

Az a körülmény, hogy hazánk területe, különösen az Alföld, alkalmas a földművelés annyiféle ágára, okozza, hogy hazánkban elsősorban a földművelés és vele kapcsolatban az állattenyésztés fejlődött ki s ezen alapszik nagyrészt iparunk is. Hogy Magyarországon nem olyan nagyfokú az ipar, mint a nyugati országokban, annak történelmi és politikai okai is vannak az ásványi termékek hiányán kívül. Iparunk elmaradottságának történelmi oka az, hogy hazánk a gőzgépek, fonó-szövőipari gépek feltalálásának, nagyfelfutásának idején a török hódoltságot követő osztrák uralom alatt volt s ez utóbbi hazánkat tisztán nyerstermelésre szorította, hogy az osztrák iparnak versenyt ne támasszon, majd a kiegyezés (1867) után a politikai okokból fennmaradt közös vámterület szolgáltatta ki iparunkat az osztrák irányításnak. Ipari fejlődésünk csak a kiegyezéssel kezdődik s az azóta eltelt fél évszázad nem bírta, még az állam támogatása mellett sem, helyrehozni két évszázad mulasztását. Mégis annyira haladt, hogy iparunk általában a belföldi szükséglet $\frac{3}{4}$ részét ki tudta elégíteni s termelésének értéke a mezőgazdasági termelés értékét csaknem elérte, de az ipar közelebbi vizsgálata mutatja, hogy iparunk nagyon egyoldalúan fejlett, túlnyomólag mezőgazdasági ipar (liszt-, cukor-, sör-, szesz ipar stb.), amelyhez viszonyítva már az állati termékeket földolgozó ipar is el van maradva, az ásványi pedig még inkább s általános hibája még iparunknak az, hogy nagyrészt csak félgyártmányokat állít elő s így kész gyártmányokat külföldről kell behoznunk.

10.) *A közlekedés.* Röviden átvenni a főbb víziútakat és jelentőségüket, megemlítve folyami hajósvállalatainkat. Nagyobb fontosságú országútakat (Károly-út, József-út a tengerpartra, Széchenyi-út az Alduna mellett, az alföldi transzverzális műút, a Klotild-út a Tátrában stb.) Vasutak gazdasági jelentősége, a vasútépítés nehézségei (folyóáthidalások, hegyvidéken az emelkedés legyőzése, alagutak) hazánkban ennek megfelelően a nemzetközi forgalomba bekapcsolódó vasútvonalaink rövid ismertetése. Tengerhajózás szükségessége, Fiumét mi tettük óriási áldozatok árán kikötővé, Magyarország terményeit vitték ki Fiumén át, ez tette forgalmassá, most Magyarországtól elszakítva el fog sorvadni és visszafejlődik kis városkává, mert forgalmát Jugoszlávia nem tudja táplálni.

11.) *Benépesülés.* Hazánk a nyugati államokkal ellentétben nyelvileg nem egységes ország. 1910-i lakosságának fele volt magyar anyanyelvű; nem egészen egyhatoda oláh, egytizede német, valamivel kevesebb a tót, egytizenkettő horvát, egyhuszada szerb anyanyelvű, akikhez még egyéb kisebb nemzetiségek is társultak: vendek, rutének, bunyevácok, bolgárok, cigányok stb. Ez a néprajzi tárkaság hazánk történelmében leli magyarázatát.

A honfoglalás után egész sereg szláv törzs maradt a magyarokból meghódított földön. A tatárjárás után megfogyatkozott magyarság mellé az ország benépesítésére németeket hoztak s telepítettek le a Szepességben s Erdélyben több helyütt, azután a Havasalföldről a vajdák kapzsisága és kegyetlenkedései elől sok oláh húzódott át Erdélybe hegyi pásztorkodásból élve. A török dúlás alatt számos falunk néptelenedett el, ezek helyébe megint szerbeket, németeket, sőt itt-ott bolgárokat, olaszokat is telepítettek a Délvidéken. Az ország védelmében mindig csak a magyarság pusztult s azután helyettük idegeneket telepítettek idegen származású uralkodóink a magyar vértől áztatott földre. S végezetül amikor országunk legszebb, legtermékenyebb részeit köröskörül leszagatták, avval az indoklással tették, hogy a magyar elnyomta a más nemzetiségűeket, sőt még azt szerették volna bebizonyítani, hogy a magyarok jogtalanul tartották e területeket birtokukban. A magyar mindig szabadságszerető volt és sohasem nyomott el másokat, sőt ez a szabadság, amelyet a nemzetiségeknek adott, annyira tág volt, hogy a magyarországi oláh, szerb nép nemzeti műveltsége, anyagi jóléte nagyobb volt, mint a Romániában és Szerbiában élő oláhoké és szerbeké. 1848-ban minden nemzetiségű jobbágy egyszerre felszabadult, a szabad vallásyakorlást pedig Magyarország iktatta törvénybe először az összes európai népek között a tordai országgyűlésen. A magyarságnak éppen, a közömbösséggel határos engedékenysége volt a legnagyobb hibája, amint az a világháború befejezésekor kitűnt. Ami igen lassú magyarosodás a nemzetiségek körében végbement, az a láthatatlanul ható történelmi, társadalmi, gazdasági és kulturális erők természetes hatása volt!

Az egyes népfajok rövid jellemzése, etnográfiai határaitól összevetve a trianoni határokkal.

12.) *Települések.* A hegyvidékek falvai a folyó- és patak völgyek ármentes részein terülnek el, mert itt van földművelhető sáv, a magasabb hegyvidékek erdővel borítottak, ezért itt nincsenek állandóan lakott helyek, a havasi legelőkön is csak leginkább nyáron át lakják a pásztorkunyhókat. A dombvidék (Dunántúl) népessége szintén a folyóvölgyekben s elég egyenletesen van elosztva. Az Alföld népességének s telepeinek eloszlása nagyon egyenlőtlen. A török hódoltság alatt a háborúk miatt megcsökkent falusi lakosságot folytonos harácsolásokkal zaklatták, azért a falusiak is a városokba menekültek s az Alföld aránytalanul nagy városai (Debrecen, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely, Szabadka) nagy lakosságszámának ez a magyarázata a környék kevés és kicsiny falvával szembe állítva. Ma azonban az alföldi városokból a földművelő nép a nyári időszakra messze fekvő földjeire kiköltözik (tanya, udvarház) s csak télen lakik benn a városban. A tanyák keletkezése útján beálló népesség-eloszlás tehát ellentett, kiegyenlítő folyamata a török időkben beállott mesterséges tömörülésnek.

Míg a középkorban a sok háború miatt igen fontos volt a város fejlődésére annak *védhetősége*, ma a *közlekedés*, *forgalom* lehetősége s az *ipar*, *kereskedelem* a városok növelő tényezői s ezért ezek határozzák meg a városok fejlődésének lehetőségeit. A hegységeken átvezető útvonalak hegylábi végein ú. n. *kapuvárosok* keletkeznek: a forgalom odairányulása miatt épügy a folyók áthidalásának helyén a *hídvárosok*. Hegység és síkság érintkező helyén pedig az ellentétes termelésű vidékek élénk árucseréje, vásárai,

kereskedelme *vásárvárosokat* fejleszt ki. Mindezek a fejlesztő tényezők leg-szerencsésebben Budapest földrajzi helyzetében nyilvánulnak meg, ezért lett az ország legnagyobb városává a Duna világtorgalmi útja mellett, ahol a folyó összeszűkül s jól áthidalható, hegység és síkság érintkezésénél, a vörösvári völgy jó szárazföldi útja is itt ér ki a folyamhoz, hozzájárul még mindehhez sok hévize és ásványvize, mely fontos fürdőhelyé is tette. Szeged hídváros s a Maros torkolatban fekszik, ez adja meg jelentőségét. Hídváros még Komárom, részben Győr és Esztergom, Szolnok, Baja, Eszék stb. Az Alföldi nagy városok a környékük nagy mezőgazdasági termelésének értékesítő piacai (Szabadka, Debrecen, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Makó stb.) Hegység és síkság érintkezésénél fekszenek Gyöngyös, Hatvan, Miskolc, Sátoraljaújhely, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Szatmár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Zágráb, Veszprém, Székesfehérvár, mind élénk forgalmú kereskedő városok. Kapuvárosok: Pozsony, részben Kassa, Miskolc, Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Marosvásárhely, Orsova, Lugos, Arad stb. Látjuk tehát, hogy több tényező is közreműködik a város fölvirágoztatásában, nehéz volna tehát eldönteni melyik városra melyik a fontosabb, vagy éppen döntő. *Bányászat, kohászat és fémfeldolgozás* a fontos Selmec-, Béla-, Breznó-, Nagybánya stb. keletkezésében, az *ipar* tesz naggyá másokat. Az ipar magában véve is csak úgy lehetséges, ha a helynek megfelelő nyersterményei és jó olcsó szállító eszközei vannak, ennél fogva amely városban az ipar fejlődik, egyértelmű avval, hogy ott a városfejlesztő tényezők mind közre-játszanak.

Befejezés. Európa közepén, a Duna és Tisza mindkét partján egy államaikotó erejéről ezeréves fönnállásával tanuságot tett ország él. Léte egész Európa érdeke, mert a szláv és germán népek összeütközéseinek, mint a határon élő és egyikhez sem tartozó népességű ország, megakadályozója. A kultúra védője a kultúrálatlan elemek barbár, pusztító támadással ellen, terjesztője a kelet felé. A nyugati kereszténység legkeletibb állama, bástyája Európában a Balkán s Keleteurópa görög keleti és görög katolikus vallásával szemben. Ezek a tényezők biztosítják fönnmaradását, nemzeti ereje, ébredező öntudata, erkölcsi, tehetsége biztosítja fejlődését, területének földrajzi, gazdasági egysége pedig biztosítja ezeréves határainak újra visszaszerzését.

Kerekes Zoltán.

Újabb tankönyvek. Emberföldrajzi vonatkozású újabb tankönyvirodalmunkkal, sajnos helyszűke miatt itt nem foglalkozhatunk, tehát csupán megemlítjük a következőket:

Dr. *Kalmár* Gusztáv: Magyarország földrajza a középisk. IV. o. részére. (Szent-István-Társulat).

Dr. *Karl* János és Dr. *Vargha* György: A magyar föld és élete. Középisk. IV. o. számára, 67 l. (Franklin-Társ.).

Dr. *Hézsér* Aurél: Földrajz a f. keresk. isk. IV. évf. számára, 104 l. (Szent István-Társ.).

Az utóbbinak anyagbeosztása a következő: I. rész az ember földrajz. különös tekintettel a gazdasági viszonyokra, II. r. a világ gazdaság földrajza III. r. az egyes földrészek és országok rövid áttekintése világ gazdasági és világpolitikai szempontból.